

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ІДІОМАТИЧНИХ АНАЛОГІВ ІЗ ЗНАЧЕННЯМ "НІКОЛИ"

У статті розглядаються системи образів, які виражають значення "ніколи" в англійській та українській ідіоматиці. Здійснюється порівняльний аналіз англійських та українських ідіоматичних аналогів із значенням "ніколи". Ключові поняття: образ, ідіоматичний аналог, мовний парадокс.

У різних терміносистемах значення лексеми *образ* не тотожне: *образ* у теорії пізнання — будь-яке відображення дійсності (і понятійне, і чуттєве); у психології — уявлення, тобто мисленнєве / внутрішнє бачення предмета в його цілісності; у семіотиці — різновид знака, а саме "іконічний знак", де позначаюче збігається з позначуваним. У мові образ представляє собою ту сутність, яка не входить у конотацію, але належить семантиці мовного знака як її узуальна й оказіональна внутрішня форма [1: 94].

Образність як загальний термін означає використання мови для представлення предметів, дій, почуттів, думок, ідей, станів душі чи будь-якого сенсорного або екстрасенсорного досвіду [2: 442–443].

Образна основа мовних засобів — один із способів, яким "дух народу" втілюється у світобаченні, а через нього і в мові, про що писав ще В. Гумбольдт, а згодом О. Потебня і Л. Вайсгербер [3: 232].

Значення ідіом суттєво відрізняється від значення слова. Ідіоми — знаки мотивовані, тому їх значення не може не бути невмотивованим. Саме воно включає як *tertium comparationis* образ, що виражає означуване. Цей образ свідчить про те, що значення є похідним від нього, і вказує на дійсність (якщо, звичайно, образ сприймається мовною свідомістю). Також характерним для виконання ідіомами їх знакової функції є "підключення" до неї не тільки раціональної, а й емоційної оцінки [3: 132].

У працях дослідників В. Виноградова, В. Архангельського, О. Куніна, В. Телії, Ю. Солодуба, Р. Зорівчак та ін. ґрунтовно доводиться, що національна своєрідність ідіоматичної системи того чи іншого народу виявляється, перш за все, у національно-культурній специфіці образного відображення навколишньої дійсності.

Ідіоматичний образ чи "те наочне уявлення, своєрідна "картинка", на фоні якої сприймається цілісне значення ідіоматичної одиниці як узагальнено-переносне, як метафоричний чи метонімічний дериват, що виник внаслідок глобального переосмислення початкового значення словесного комплексу-прототипу" [4: 58], є структурним елементом мовної моделі ідіомів із значенням "ніколи".

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю спеціальних міжмовних досліджень образів, які виражають значення "ніколи" в англійській та українській ідіоматиці.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей образів та образних ситуацій, використаних для вираження значення "ніколи" — одного з підполів універсальної семантичної категорії темпоральності.

Предметом нашого дослідження є англійські й українські ідіоматичні аналоги із значенням "ніколи". До міжмовних ідіоматичних аналогів відносимо ідіоми, які передають однакове або близьке предметно-логічне значення за допомогою різних образів.

Часто можна почути пораду *ніколи не кажи ніколи :: never say never* як застереження людині, що може накликати на себе неприємності своєю самовпевненістю. Можливо, саме забобонний страх перед майбутнім, долею спричинив утворення і функціонування значної кількості ідіом, якими можна виразити значення "ніколи" в обох мовах.

Ці ідіоми належать до групи так званих ідіом-нонсенсів, які утворюються за допомогою порушення реальних, логічно виправданих зв'язків предметів і явищ дійсності, тобто *алогізмів* [5: 70]. Ідіоми, генетичним прототипом яких є словесні комплекси-алогізми, трапляються в найрізноманітніших мовах і є, очевидно, універсальним явищем.

Кожен етнос, спираючись на власні географічні, історичні, соціально-політичні, господарсько-економічні умови та культурні цінності, тобто екстралінгвальні чинники, протягом усієї своєї історії аналізував взаємодію "наївних" сторін дійсності та фіксував результати цього аналізу в ідіомах. Виходячи з цього, логічно буде припустити, що той "національний образ", який виникає при засвоєнні окремої ідіоматичної одиниці, викликає саме ті асоціації, ту сукупність ментальних законів, яка властива саме тому народові, чийм надбанням є ця ідіома.

Тому не викликає здивування той факт, що український та англійський народи використовують не лише різні образи на позначення будь-якого елемента дійсності, але й віддають перевагу, як правило, різним опорним поняттям, що зумовлено специфікою когнітивного мислення кожного народу, особливістю мовних картин світу, які не можуть бути однаковими, оскільки відображають характерні для певної мови способи бачення елементів, з яких складається світ, і загальне розуміння законів організації світу, а також наявної в ньому ієрархії цінностей, які визнають носії тієї чи іншої мови [6: 30]. Це чітко виявляється при аналізі складеної нами таблиці, в якій подано англійські й українські ідіоми із значенням "ніколи", а також розподіл образів, згрупованих на основі їх опорних понять. Одиницею зіставлення взято образи-суб'єкти дії.

опорні поняття	образи		ідіоми
	українська мова	англійська мова	

істоти	рак		як рак свисне / як рак на дубі свисне / як рак на горі свисне / як рак на дуба вилізе
	курка		як у курки зуби виростуть
	п'явка		як п'явка крикне
	свиня	pig	як свині з череди йтимуть; the day pigs fly
рослини	груша гарбуз		як на вербі груші виростуть; як гарбуз на вербі виросте
явища неживої природи	вода		тоді то буде, як догори вода повернеться; як вода вгору берегами потече
		sea	when the sea gives up its dead
	пісок		як на камені пісок зійде
		moon	when the moon turns green cheese
дні тижня	неділя	Sunday	on the second Sunday of next week when two / three Sundays come together (in a week) / meet як дві неділі разом зійдуться
свята	Великдень		на кінський великдень
		St Tib's eve; Lammas the Greek calends	on St. Tib's eve; at latter Lammas; on the Greek calends
родинні зв'язки	бабуня		як моя бабуня з того світу вернеться
	татуньо		як мій татуньо з того світу вернеться
зовнішність		Ethiopian	when the Ethiopian changes his skin
	волосся		як на долоні волосся виросте
	вуха		як своє вухо побачиш
релігія		devil	when the devil is blind
		hell	when the hell freezes over
географічна назва		Dover and Calais	when Dover and Calais meet [7; 8; 9]

Ідіоми із значенням "ніколи" побудовані за принципом синтагматичного парадоксу. Мовні парадокси ґрунтуються на функціональних особливостях природної мови і не пов'язані з науковою картиною світу, а лише є досвідом мовця. Поєднання мови з її концептуальними (когнітивними, психічними і т. ін.) засадами створює мовний парадокс.

Ідіоматична підсистема мови, що фіксує культурний простір етносвідомості, його стереотипи, є однією з найпоширеніших сфер мовного парадоксу. Найвищий рівень символічності, інформативна імплікованість поряд із знаковою редукованістю багатьох ідіом, поєднуючись з їхньою етимологічно затемненою мотивованістю або немотивованістю взагалі, — оптимальні чинники створення мовних парадоксів.

Парадокс, зумовлений референційною незв'язністю, суперечливістю досвідних знань людини та їх мисленевого аналізу, співвідноситься з логічним явищем апорії [10: 62].

Природу апорії має логічний абсурд, що є суперечливим висловлюванням, у якому щось стверджується й водночас заперечується всупереч логічному закону несуперечливості. Як в англійській, так і в українській мовах абсурдний ідіоматичний парадокс, зважаючи на формулу $x \wedge y$ є істинним, коли x (ікс) є істинним та y (ігрек) є істинним (в інших випадках формула є неістинною), позначає загальне заперечення часу — "ніколи": коли тварина (птаха) x набуде ознак y , які суперечать її / його природі — ніколи!

Парадоксальність у мові служить креативним чинником, що уможливорює позначення нової інформації без збільшення знакових засобів [10: 65].

Незважаючи на відмінну онтологічну основу, образи, подані в наведеній вище таблиці, піддаються зіставленню за внутрішніми логічними зв'язками компонентів їх словесних комплексів-прототипів.

Зіставивши та проаналізувавши англійські та українські ідіоматичні аналоги із значенням "ніколи", ми пропонуємо виокремити такі моделі-формули ідіоматичного парадоксу:

- $S \times V$ — невідповідність суб'єкта і дії, яку він виконує: як рак свисне (рак не може свистіти); як п'явка крикне; the day pigs fly; when the hell freezes over; when Dover and Calais meet;
- $Att \times S$ — невідповідність суб'єкта і його ознаки: на кінський великдень; on St. Tib's eve, at latter Lammas, on the Greek calends, on the second Sunday of next week;
- $SV \times Adv$ — несуперечливість суб'єкта і дії, яку він виконує, але невідповідність обставин, за яких ця дія відбувається: як у курки зуби виростуть (зуби ростуть, але не в курки); як свині з череди йтимуть; як на вербі груші виростуть; як гарбуз на вербі виросте; як вода вгору берегами потече; як моя бабуня з того світу вернеться; як мій татуньо з того світу вернеться; як на долоні волосся виросте;
- $S \times V \times Adv$ — невідповідність суб'єкта і дії, яку він виконує, а також невідповідність обставин, за яких ця дія відбувається: як на камені пісок зійде (пісок не сходить, ніщо не сходить на камені); тоді то буде, як ся догори вода повернеться / потече;

- SV >< O — несуперечливість суб'єкта і дії, яку він виконує, але невідповідність об'єкта, на якого ця дія спрямована: *when the Ethiopian changes his skin* (ефіопець може щось змінити, але не шкіру); *when the sea gives up its dead*; як своє вухо побачиш;
- англійська ідіома *when the moon turns green cheese* містить найбільшу кількість логічних невідповідностей — три: S >< V — місяць не може перетворюватися; S >< V >< O — місяць не може перетворюватися в сир; Att >< S — сир не може бути зеленим. Таким чином, цю ідіому можна вважати "найобразнішою" серед інших аналогів.

Найпродуктивнішою для української мови виявилася модель SV >< Adv — несуперечливість суб'єкта і дії, яку він виконує, але невідповідність обставин, за якими ця дія відбувається: як у курки зуби виростуть; як свині з череди їтимуть; як на вербі груші виростуть; як гарбуз на вербі виросте; як вода вгору берегами потече; як моя бабуня з того світу вернеться; як мій татуньо з того світу вернеться; як на долоні волосся виросте — всім ідіоматичних одиниць. Модель-формула Att >< S — невідповідність суб'єкта і його ознаки: на кінський великдень; on St. Tib's eve, at latter Lammas, on the Greek calends, on the second Sunday of next week — чотири англійські аналоги — виявилася найпродуктивнішою в англійській ідіоматиці.

Споконвіків людина була пов'язана з рослинним і тваринним світом. Саме тому ідіоми з опорними словами-назвами тварин, птахів, комах, рослин є дуже поширеними. Найуживанішою ідіомою із значенням "ніколи" в українській мові є ідіома як рак свисне / як рак на дубі свисне / як рак на горі свисне / як рак на дуба вилізе. Образи живих істот виступають опорними поняттями в таких українських ідіомах: як у курки зуби виростуть; як свині з череди їтимуть; як п'явка крикне; та в англійському аналозі *the day pigs fly*.

Образ рослини, а саме верби, є опорним поняттям українського аналога як на вербі груші виростуть; як гарбуз на вербі виросте. В англійській мові ми не виявили ідіом, які б виражали поняття "ніколи" за допомогою образів рослин.

В українській мові маємо ідіоматичні аналоги, опорними образами яких є явища неживої природи: *тоді то буде як догори вода повернеться*; як вода вгору берегами потече; як на камені пісок зійде. В англійській мові опорним образом виступає місяць: *when the moon turns green cheese* та море: *when the sea gives up its dead*.

В обох мовах опорними поняттями ідіоматичних одиниць із значенням "ніколи" виступають дні тижня: *on the second Sunday of next week*; *when two / three Sundays come together (in a week)*; як дві неділі разом зійдуться. Слід зазначити, що остання пара є фразеологічними еквівалентами, оскільки тут спостерігаємо не тільки предметно-логічну, а й структурно-граматичну, образну, експресивно-емоційну та функціонально-стилістичну адекватність.

В англійській мові знаходимо три ідіоми з опорними образами неіснуючих свят: *on St. Tib's eve* (вигадане ім'я); *on the Greek calends* (календи – перше число місяця у стародавніх римлян, а не греків); *at latter Lammas* (свято врожаю, яке буває тільки раз на рік – першого серпня). Образ неіснуючого свята використано в укр. аналозі *то буде на кінський великдень*.

Страх і сумніви щодо потойбічного світу, життя після смерті властиві всім людям незалежно від національності й мови. Впевненість, що "з того світу не повертаються", реалізувалася в обох мовах за допомогою ідіоматичної моделі із значенням "коли померлий оживе" — "ніколи". В українській мові наявні ідіоматичні аналоги з образами померлих членів родини: як моя бабуня з того світу повернеться; як мій татуньо з того світу повернеться. Ці українські ідіоми трапляються і в просторіччі: як ся моя бабуня з того світа верне; як мій татуньо з тамтого світа верне.

Образ померлих знаходимо в емоційно та стилістично нейтральному англійському аналозі: *when the sea gives up its dead* — тут виявилася специфічна національна риса мислення англійців, для яких море є невід'ємною часткою картини світу. Зацікавленість потойбічним світом виявляється і в ідіомах: *when the devil is blind*; *when the hell freezes over*.

Українці також використовують опорні слова, що стосуються зовнішності людини: як на долоні волосся виросте; як своє вухо побачиш.

Англійський ідіоматичний аналог з опорним поняттям зовнішності, а саме кольору шкіри *when the Ethiopian changes his skin* виявляє історичний факт: англійці, на відміну від українців, мали контакти з народами африканського континенту, оскільки Англія була колоніальною державою.

Усі згадані ідіоматичні одиниці є близькими (genuine) фразеологічними аналогами. Їх денотативна та конотативна образність є зрозумілою як для українців, так і для англійців. Англійський ідіоматичний аналог *when Dover and Calais meet* є наближеним ідіоматичним аналогом, оскільки містить національно-специфічні топоніми, які потребують пояснення.

Підрахунки показали, що значення "ніколи" можна виразити дванадцятьма англійськими та вісімнадцятьма (з яких чотири з опорним образом *рак*) українськими аналогами. Серед наведених вище ідіомів є тільки одна пара ідіоматичних еквівалентів: *when two / three Sundays come together (in a week) :: як дві неділі разом зійдуться*. Збіг образності спостерігається і в різномовній парі як свині з череди їтимуть :: *the day pigs fly*. Проте, незважаючи на спільне опорне поняття, образна ситуація ґрунтується на різних твердженнях: українське — "свині не ходять чередою"; англійське — "свині не літають".

Аналіз опорних понять, використаних українським та англійським народами на позначення лексеми *ніколи*, показав, що українці найчастіше використовують назви живих істот (рак, курка, п'явка, свині), а в англійській ідіоматиці найчисленнішими є назви свят (St. Tib's eve, Lammas, the Greek calends).

Зіставний лінгвокогнітивний аналіз англійських та українських аналогів із значенням "ніколи" дав можливість зіставити фрагменти ідіоматичних картин світу цих народів і виявити певні збіги, а саме те, що всі про-

аналізовані ідіоми побудовані за принципом синтагматичного парадоксу, який виражається схожими моделями-формулами; та відмінності в образних системах української та англійської ідіоматики.

Розгляд лінгвальних та екстралінгвальних чинників утворення образності наведених вище ідіом дозволяє стверджувати, що образність є формою існування ідіом із значенням "ніколи".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
2. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. – L., 1992. – P. 442-443.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
4. Солодуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – №6. – С. 61.
5. Солодуб Ю.П. Роль словесного комплекса-прототипа в реализации коннотативных возможностей фразеологизма // Филологические науки. – 1996. – №1. – С. 67-79.
6. Шапкина О.Н. Образ неба в польской языковой картине мира // Вестник МГУ. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 2. – С. 30-37.
7. Англо-український фразеологічний словник / Склав К.Т. Баранцев. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
9. Longman Idioms Dictionary / 6000 idioms. – Addison Wesley Longman Limited, 1998. – 398 p.
10. Селіванова О.О. Пареміологічні парадокси в східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 60-65.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Полуйко І.Р. Особенности образных систем украинских и английских идиоматических аналогов со значением "никогда".

В статье рассматриваются системы образов, выражающие значение "никогда" в английской и украинской идиоматике. Проводится сравнительный анализ английских и украинских идиоматических аналогов со значением "никогда". Ключевые понятия: образ, идиоматический аналог, языковой парадокс.

Poluyko I.R. Peculiarities of the system of images in the English and Ukrainian idiomatic analogues with the meaning "never".

The article deals with the system of images in the English and Ukrainian idioms which express the meaning "never". The English and Ukrainian idiomatic analogues with the meaning "never" are analyzed. Keywords: image, idiomatic analogue, language paradox.